

írások egy könyvről

A magyar–spanyol kapcsolatok ezer éve*

Az Egyetemes Történeti Beszélgetések V. vitadélutánja keretében 2006 nyarán az ELTE BTK Történeti Könyvtárában Anderle Ádám *A magyar–spanyol kapcsolatok ezer éve* című könyvéről tartottak kerekasztal-beszélgetést, amelynek résztvevője volt *Bubnó Hedvig* medievista, a Károli Gáspár Református Egyetem adjunktusa, *Faluba Kálmán* hispanista, az ELTE Spanyol Tanszékének docense, *Majoros István* történész, az ELTE Történeti Intézetének docense és a beszélgetés moderátora, *Szilágyi Ágnes Judit* történész, a Pannon Egyetem docense. A sorozat hagyományaihoz híven az elhangzottakra reagált a kötet szerzője, *Anderle Ádám*, a Szegedi Tudományegyetem professzora, Hispanisztika Tanszékének vezetője.

Szilágyi Ágnes Judit: Anderle Ádám kötete, mint a címe is mutatja, ezer év történetét öleli fel. Ezért a beszélgetőpartnereket nemcsak a szűken vett hispanista, latin-amerikanista szakmából hívtam, hanem olyanokat kerestem, akik a könyvben hangsúlyosabban szereplő korszakok, témák szakértői: Faluba Kálmán a magyar–spanyol kapcsolatok történetének kiváló ismerője; Bubnó Hedvig középkorászként foglalkozott többek között Árpád-házi Szent Erzsébet ibériai, spanyolországi kultuszával; Majoros Istvánt pedig elsősorban a 19–20. századot és a nemzetközi kapcsolatok történetét bemutató fejezetekről kérdezem majd.

Kezdjük talán a címben szereplő három fogalommal: az ezer évet átölelő tematika, illetve külön-külön, az egyes korszakok esetében mit is jelent az, hogy *magyar*, az, hogy *spanyol* és az, hogy *kapcsolatok*?

* ANDERLE Ádám: *A magyar–spanyol kapcsolatok ezer éve*. Szegedi Egyetemi Kiadó–Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged, 2006. 208 p.

Faluba Kálmán: Már a tartalomjegyzék és a névmutató, amivel én kezdtem az olvasást, igen informatív, megdöbbentően érdekes, hogy ez a nem túl terjedelmes könyv igen bő névmutatót tartalmaz. Mit jelent ez? Azt jelenti, amire a szerző bevezetőjében utal is, hogy a téma nagyon sok további kutatási lehetőséget rejt. A kapcsolatok – talán meglepő, hogy egyáltalán léteztek, hiszen Európa két végét, igen távoli pontját kötötték össze – valóban igen sok személyiséget és igen sok történelmi korszakot érintenek. Én ugyan nem vagyok történész, és csak egy-egy morzsáját ismertem az összegyűjtött anyagnak, de azt hiszem, hogy sokaknak mond jónéhány újdonságot ez a könyv.

Bubnó Hedvig: Ebből a szempontból a téma legproblematisabb része a középkor, amikor a legnehezebben megfogható, hogy mit is jelent a *magyar–spanyol kapcsolat*. A kötetből ezt már a kalandozások korával foglalkozó fejezetnél érzékelhetjük, hiszen ebben az időszakban a magyar államiság még nem létezik. Ráadásul amikor a kalandozó magyarok eljutnak az Ibériai-félszigetre, akkor a még nem egységes Ibériai-félszigeten kialakult különböző királyságokkal, kis államokkal kerülnek kapcsolatba. Elsődlegesen, mint a könyv forrásaiból megtudjuk, a cordobai kalifátus számára jelentenek igazi fenyegetést a kalandozó magyarok. Ez is egyfajta kapcsolat.

A következő fejezetekben már az összeurópai kereszténységbe beilleszthető kapcsolatokról van szó, például ott, ahol a Santiago de Compostelába irányuló zarándoklatokat tárgyalja a szerző, illetve a nagyon korán ebbe a zarándoklatba bekapcsolódó magyarokról ír. Persze ebben az esetben nem a *magyarságnak* van igazából jelentősége, hanem a keresztény európai egységnek, hiszen tudjuk, hogy a Santiago de Compostelába kiépített peregrinációs útnak ilyen egyetemes jelentősége is van, főként a clunyi kolostorok középkori történelemből jól ismert hatása miatt.

Később a dinasztikus kapcsolatokról olvashatunk, azaz előbb az aragón királyság korszakáról (12–16. század), majd a Habsburg-korszakról, ahol felmerül egy másfajta összekötő kapocs is: elsődlegesen a török elleni küzdelem az, ami szorosabbra fűzi a szálakat a két állam között. Két monarchia kapcsolata ez, a bécsi udvar és a spanyol királyi udvar bonyolult viszonya, amiből természetesen nem maradhat ki a magyar királyság sem, de a lényeges a két Habsburg-központ.

Nekem nagyon tetszett, hogy a sok érdekes példa mellett a fejezetek végén mindig ott a konklúzió, annak értékelése, hogy az adott korszakban milyen a kapcsolat minősége, milyen jellegzetességei vannak, kölcsönösségen alapul-e vagy egyoldalú kezdeményezések sorozata csupán.

Majoros István: A „mit jelent a *magyar*, mit a *spanyol* és mit a *kapcsolat*” kérdését hadd kezdjem a végén: Anderle Ádám könyve az úgynevezett

kapcsolattörténeti kutatások körébe tartozik. Az ilyen jellegű munka unikum a magyar történetírásban, a nemzetközi szakirodalom azonban nagyobb; hogy csak egyetlen, magyarul is olvasható példát mondjak ez utóbbira, ebbe illik G. Duby és R. Mandrou *A francia civilizáció ezer éve* című munkája.

Ha egy történész azt a szót használja, hogy *kapcsolat*, akkor hagyományosan a diplomáciatörténetre gondol. Azaz arra, hogy az ember beül a levéltárba és nézi a külügyi anyagokat, a diplomaták, a külügyminisztériumok iratait. Tágabb, modernebb megközelítésben viszont a nemzetközi kapcsolatok története nem csupán a diplomáciáról, tehát nem csupán a kabinetek közötti viszonyról szól, hanem mindenről, ami két ország viszonylatában felmerülhet (ide tartoznak például a politikai, kulturális, gazdasági, turisztikai vagy sportkapcsolatok). Anderle Ádám könyve ez utóbbi vonulatba illeszkedik, hiszen tágan értelmezi a kapcsolatok történetét: nem csupán politikáról, hanem vallási, irodalmi és más kulturális kapcsolatokról is szól. Ebből adódik, hogy könyve rendkívül adatgazdag. Bár hozzá kell tennem, hogy nem módszeres és nem is részletes kapcsolattörténet, ahogy az a terjedelméből is következik. Viszont így sokkal érdekesebb, mert a szerzőnek lehetőséget ad arra, hogy csemegézzon az elmúlt ezer év történetéből, és néha egészen meglepő tényeket mutasson be. Mint például azt, hogy II. Lajos magyar király halálának híre egy hét alatt eljutott a spanyol udvarba. Bámulatos gyorsaság, ha a korabeli hírterjedési viszonyokat tekintjük.

Bubnó Hedvig említette a középkor kapcsán a *spanyol* fogalom differenciált értelmezését. A 19. században meg éppenséggel a *magyarral* van probléma. A magyar–spanyol kapcsolattörténet ugyanis ekkor a legszegényebb, ami annak köszönhető, hogy Magyarország a Habsburg Birodalom része, így a külpolitikát Bécsből irányítják, a hispán világból a hírek Bécs közvetítésével jutnak el Magyarországra, bár a birodalom diplomáciai posztjain gyakran magyarokat találunk. 1848–49-ben viszont megelégnék az érdeklődés Magyarország iránt.

Úgy látom, hogy főleg a 19. században vannak találkozási pontjai a témának a nagy nemzetközi vonulatokkal. A század első felében, a napóleoni korszakban, a bécsi kongresszus idején Spanyolország még részese a világpolitikának, még ha ekkorra már lényegesen gyengébbek is a pozíciói, mint korábban. A Szent Szövetség 1823-as kongresszusa idején, Veronában döntenek arról, hogy Spanyolországban ki teremtsen rendet, és itt merül fel az is, hogy Latin-Amerikában mitévők legyenek az európaiak. Ez azt jelenti, hogy még mielőtt a Monroe-elv megszületett volna, gyakorlatilag már Európában eldőlt, hogy a korszak nagyhatalmai nem fognak beavatkozni Latin-Amerikában.

Az 1840-es évek problematikája is érdekes. Spanyolország sajátos szerepet játszik a mediterrán térség viszonyaiban, furcsa módon – ahogy Anderle Ádám ír is erről – egy házasság kapcsán. Igen komoly diplomáciai csatározáshoz vezetett a kérdés: kihez is menjen férjhez II. Izabella spanyol királynő? A francia vagy az angol érdekek érvényesüljenek? Ki kerekedik felül, Palmerston vagy Guizot? Bár Spanyolországban hagyományosan az angol befolyás volt erősebb, végül mégis Guizot játszotta ki Palmerstont 1846-ban: amikor férjhez adták Izabellát, az a francia szempontok, érdekek szerint történt. Ezt Palmerston soha nem bocsátotta meg Guizot-nak, úgyhogy amikor 1848-ban kitört Párizsban a forradalom, Palmerston rendkívül örült Guizot bukásának. Anglia volt az első nagyhatalom, amely elismerte az új Franciaországot, tehát a spanyol házassági ügynek is szerepe lehet abban, hogy a francia 1848-as forradalmat az angolok siettek elismerni.

Sz. Á. J.: A „mi a *spanyol*, mi a *magyar*” kérdésnek még egy nagyon érdekes vonatkozásával találkozhatunk a könyvben, a 20. századból. A polgárháború következtében „kettévált” Spanyolország esete ez, amely a II. világháború után „két” Magyarországgal állt kapcsolatban. Spanyol részről Franco, illetve az emigránsok képviselik a két ellentétes pólust, míg magyar részről a szocialista állam apparátusa, illetve a trianoni Magyarország emigráns diplomatái, akik félhivatalosan továbbra is jó ideig működnek Spanyolországban.

Majoros István említette a sport fontos szerepét a kapcsolattörténetben. Anderle Ádám is ír hasonlóról könyvében, a magyar focisták spanyolországi szerepléséről, akik az 1956-os forradalmi híreket szinte kiszorítják a spanyol sajtóból.

Talán az elmondottakból is kiderült, hogy a kötetnek van egy erős, középkorról szóló része, azután – a szerző maga is érzékelteti – következik egy kapcsolatokban, adatokban szegényebb időszak, majd egy újabb élénkülés a legutóbbi időkben. Ebben a hosszú, ezeréves folyamatban melyek azok a pontok, ahol a könyv központi témája, a magyar–spanyol reláció szélesebb nemzetközi kontextusba helyezhető, esetleg nagyobb nemzetközi figyelmet kap? És ha vannak ilyen pontok, sikerült-e ezeket a szerzőnek megragadnia?

B. H.: Anderle Ádám erre a korai korszakoktól kezdve törekszik, minden időszak sajátos jellegzetességei szerint. Itt van mindjárt a magyar kalandozások bosszantó jelensége, amiről talán senki sem gondolta, hogy milyen belső feszültséget okoz az Ibériai-félsziget politikai helyzetében.

A következő fázisban már a középkori királyságok egy sokkal kiforrottabb diplomáciai tevékenységét figyelhetjük meg. A szerző mindig hang-

súlyozza, hogy nagyjából egy időben emelkedik fel a két királyság, az aragóniai és a magyar, ugyanakkor kerülnek a jelentősebb európai királyságok közé, és ilyen módon ebben a korszakban nyilvánvalóan kiegyensúlyozottabb a kapcsolatuk; mindkettő nagyra törő célok érdekében próbál dinasztikus viszonyt építeni. Tehát a dinasztikus kapcsolatok korszakában ott a nemzetköziség is, hiszen Bizánctól Nyugat-Európaig, Dél-Itálián és a pápaságon keresztül olyan szövevényes viszonyrendszerrel van szó, amely – természetesen a középkori helyzetnek megfelelően – valódi világpolitika. Ahogy haladunk előre az időben, megjelenik a török veszély is. Dél-Európa, Hispánia és Magyarország számára ugyanaz a fenyegetettség, ráadásul mindkét fél a „végeken”, Európa két pólusán fekszik. Ez megint csak összeköti a két királyságot. Nemzetközivé akkor válik ez a probléma, mikor az európai hatalmak bekapcsolódnak a konfliktusba, és ettől aztán még nehezebbé, kuszábbá válnak a diplomáciai megfontolások, a politikai lépések.

M. I.: A nemzetközi kapcsolatrendszer szempontja – amely szerintem is végigvonul a könyvön – különösen erős hangsúlyt kap a török korszakban, hiszen Magyarország és Spanyolország között ekkor érdekazonosság van. És ez a nemzetközi háttér a 19–20. század tárgyalásakor is mindig jelen van. A 19. században, amikor Európa kettészakad (akkor is, nemcsak a 20. században): 1833-ban létrejön egy konzervatív tömb, 1834-ben pedig a négyes szövetséggel egy liberális tömb. A karlista háborúknál ez az ellentét pontosan nyomon követhető. Anderle Ádám egyébként említi, hogy a karlisták között is vannak magyarok, ahogy már korábbi korokban is jelen voltak.

Egyetlen kultúrtörténeti példát hadd mondjak: 1495-ben VIII. Károly francia király itáliai hadjáratával kezdődik – amiről keveset szoktunk beszélni – a szifilisz elterjedése egész Európában. A francia seregben spanyol és magyar zsoldosok is vannak, ennek következtében egy vagy két év múlva Magyarországon is megjelenik a betegség. Elmondhatjuk, hogy Magyarország rendkívül gyorsan felzárkózott Európához ebben az időben...

A könyv 19–20. századdal foglalkozó részében, főleg a II. világháború utáni, a kétpólusú világban játszódó események mögött, szintén ott a nemzetközi háttér. Bár ezen a téren volt némi hiányérzetem is: keveset ír a szerző arról, hogy a spanyol gyarmatbirodalom, illetve az amerikai államok függetlenné válása vajon mennyire befolyásolja a magyar–spanyol kapcsolatokat, van-e egyáltalán hatása ebben a vonatkozásban. Érdekelt volna – mivel Anderle Ádám foglalkozik kulturális, irodalmi kapcsolatokkal is, és ír a romantikáról –, hogyan látja a 19. századi magyar romantika születésében a spanyol hatást. Ugyanez a kérdés merül fel a

konzervativizmus eszmerendszerének hazai formálódásával kapcsolatban is, amelynek szintén voltak spanyol példái.

F. K.: A spanyol–magyar viszony nemzetközi beágyazottsága ürügyén visszatérnék a dinasztikus kapcsolatokhoz. Anderle Ádám részletesen leírja Árpád-házi Jolánta férjhez menetelét az aragóniai királyhoz, Jakabhoz. András királyunk, Jolánta apja ugyanúgy vezet sikertelen keresztes hadjáratot, mint veje, Hódító Jakab, aki, ha lehet, még sikertelenebb. Flottája éppen csak kifut a kikötőből, és rögtön vissza is fordulhat egy vihar miatt. Mindenesetre mindkettejük nagy célja a Szentföld visszahódítása volt.

És itt van a török kor, és Hunyadi János ötlete, amelyet Anderle Ádám szintén említ könyvében: a kormányzó szinte felkínálja a magyar trónt V. Alfonz aragóniai királynak. Miért? Mert Alfonz, aki Nápolyt is birtokolja, és élete nagy részét ott tölti, majdnem szomszéd, természetes szövetséges a törökellenes harcban. A terv mégsem sikerül. Nagyon érdekes a Rákóczi-szabadságharc ideje is. Miért olyan sikeres Rákóczi egy ideig? Hát azért – gondolom én, ha nem így van, akkor majd a történészek javítanak –, mert a Habsburgok el vannak foglalva Spanyolországban. Amint azt a hadállást feladják, akkor a szabadságharcnak is vége. Rákóczival mégis tartja a kapcsolatot a spanyolországi győztes fél, V. Fülöp, a Bourbon király, hogy esetleg a Habsburgok ellen valamilyen módon kijátszhassa, bár ebből sem lesz semmi.

A példákat azért idéztem, hogy megerősítem, valóban lépten-nyomon találkozunk a két ország kapcsolatának tágabb nemzetközi összefüggéseivel.

Sz. Á. J.: A példák sora egészen napjainkig, mondjuk az Európai Unióhoz való csatlakozásig folytatható, hiszen a kötet jelenkori témákkal zárul. Most azonban – miután alaposabban foglalkoztunk a könyv tartalmának, szerkezetének bemutatásával – szóljunk a módszertani szempontokról, illetve a feldolgozott forrásbázisról.

B. H.: A kötetben sok az újdonság, az új forrás és következtetés egyaránt. Ilyen a Konstancia-ügy. Ezzel kapcsolatban Anderle Ádám leírja azt az érdekes tényt, hogy sem a pápai források, sem pedig a korabeli aragón források nem említik a későbbi III. László – Konstancia és a magyar Imre király fia – születését. Ez nyilvánvalóan újonnan felfedezett forrásokon alapuló megállapítás, és a szerző maga is jelzi, hogy a téma további kutatásokat igényel. Más esetekben is gyakran utal erre, ha még nyitott történeti problémával, feltáratlan területtel találkozik; így számos témát kínál a kutatóknak. Ezer év történetét ilyen terjedelmű könyvben a tudományos monográfiák klasszikus követelményei szerint

(jegyzetapparátus stb.) nyilván nem is lehet feldolgozni. Mégsem tévedek talán, ha rendkívüli adatbázisnak, lehetőségek tárházának tartom ezt a szintézist. Mindenki, aki elolvassa, tele lesz ötlettel, úgyhogy én a könyv figyelemfelkeltő jellegét különösen kiemelném. Amellett, hogy érződik a munka mögött rejlő igen alapos kutatás, a levéltári bázis ismerete és használata.

M. I.: Nekem a kötet módszertani, vagy ha tetszik, műfaji szempontból egy jól megírt, összegző jellegű kutatási beszámolóknak tűnik. A szerző sok érdekeset ír le, de ha mondjuk én írtam volna ilyen jellegű könyvet, több lábjegyzetet és pontosabban készítettem volna, hiszen az idézetek esetében az olvasó nem tudja, honnan is valók. Ezenkívül a bibliográfiát szélesítettem volna általános művekkel, hogy ne csak azoknak a kötetek szerepeljenek benne, akik szűken véve erről a témáról írtak.

B. H.: Itt-ott engem is zavart, hogy például azt olvastam: „egy spanyol történész hölgy ír erről meg erről a témáról” (35.), és nem tudtam meg, hogy ki az illető, hogy milyen szálon indulhatnék el a téma nyomában. Bár – ahogy az előbb mondtam – ilyen jellegű munkától nem várom el a tudományos igényű lábjegyzetelést, néha mégis hiányzott a rövid tájékoztatás.

M. I.: A könyv műfaji, módszertani jellegéből egyébként több dolog is következik. A szerző egyrészt „csemegézhet”, miközben felvázolja a kapcsolattörténet főbb vonulatait. Ugyanakkor – amint Bubnó Hedvig is mondta – megfogalmazhat feladatokat is, amiket az elmúlt ezer év történetét kutatva el kell végeznie a jelen és a következő generációknak. Az egyik legnagyobb feladat pedig éppen a spanyol világot ismertebbé tenni a magyar köztudatban. Sokkal többet foglalkozunk mondjuk a németekkel, de még a franciákkal is, főleg a 20. század története kapcsán, míg a spanyolokat nemcsak a szélesebb értelemben vett történeti közgondolkodásban, hanem a szűkebben vett szakmai-történeti gondolkodásban sem nagyon találjuk.

A megoldandó problémák közül hadd említsek néhány rendkívül érdekeset. Anderle Ádám felveti a kérdést, hogy a spanyolok anyagilag részt vettek-e a török elleni harcokban, vagy sem. Azt sejteti, hogy igen, és attól tartok, hogy ez a tény nem igazán ismert, még a szakemberek körében sem.

A másik példa a 20. századból való. Érdemes lenne módszeresen és részletesen megnézni a spanyol–magyar külügyi kapcsolatok történetét ebben a korszakban. Magam részt veszek egy francia–magyar forrásgyűjtemény kiadásában. A Történettudományi Intézetben készülő munka során 1918 és 1932 közötti francia diplomáciai dokumentumokat pub-

likálunk, előbb francia, majd magyar nyelven. Hasonló Tilkovszky Lóránt munkája, amelyben a budapesti osztrák követség jelentéseit dolgozta fel, elsősorban az 1930-as évekre vonatkozóan. Ilyen jellegű kapcsolattörténeti kutatásokat, forráspublikációkat a spanyol–magyar relációban is fontosnak tartanék. Különös „szépsége” lenne a dolognak, hogy nem egy nagyhatalom szemüvegén át láttatná az eseményeket. Egyébként Harsányi Iván szokott mutatni nekem a magyar történelem egy-egy sorsfordulójával kapcsolatos spanyol dokumentumokat, melyek rendkívül érdekes szempontokat adnak a történésznek a hazai események, a kor megértéséhez.

F. K.: Mindkét kolléga említette, hogy ötleteket ad a könyv arra, hogy mit lehet, mit kellene még elvégezni. Egy ilyen további kutatásra méltó témát látok én Tóth Tihamér püspök, egyházi író életművében. Vallásoktatáshoz használt könyvek szerzőjéről van szó, munkáit az 1920–30-as években tömegesen fordították spanyolra. Nagyon érdekes az erre vonatkozó statisztika, és a címek is árulkodók: *A jellemes ifjú*, *A vallásos ifjú*, *A keresztény házasság*; némelyik 10 kiadást megért. A spanyolországi Tóth Tihamér-jelenség alkalmas lenne egy komolyabb neveléelméleti, neveléstörténeti vizsgálatra is. Egyszer, évtizedekkel ezelőtt jelentkezett nálam egy mallorcai postásfiú. Elmondta, hogy Tóth Tihamér könyveiből tanították a ferencesek a gimnáziumban. Több más magyar nevet is említett, például Vörösmartyét, aki példaként szerepelt ezekben a tankönyvekben. Úgy tűnik tehát, hogy Tóth Tihamér munkáinak valóban volt hatásuk Spanyolországban. A könyvek fordítója megtanult magyarul, tehát eredetiből dolgozott, a munkatársa, segítőtársa pedig egy Mallorcán élő magyar festőnő volt.

Sz. Á. J.: Amit Faluba Kálmán elmondott, eszembe juttatja a kötet egy újabb érdekességét. Azt, hogy a szerző egyes személyiségeket, spanyolországi magyar emigránsokat, magyar diplomatákat, valamint hispanistákat is bemutat. Számomra különösen kedves ez az érdeklődés az „elődök” és az „utódok” iránt. Ebben a témakörben persze megint rejlenek további kutatási lehetőségek, akár Passuth László, akár Kőrösi Albin személyiségének, életművének értékelésére gondolunk. Kiemelkedő figura Marosi Ferenc. Irathagyatéka számos adalékkal szolgál például a spanyol reagálással kapcsolatban a magyar 1956-os forradalom idején.

Persze a kérdés fordítottja is tovább kutatható. Mi a helyzet a Magyarországon élő spanyolokkal? Spanyol részről kiket hajt a magyar kultúra iránti intellektuális érdeklődés? Kik azok a kiemelkedő spanyol diplomaták, akik Magyarországra vonatkozóan jelentős iratokat hagytak hátra?

M. I.: Anderle Ádám a magyar diplomáciai iratok egy részét már publikálta, lehetne életrajzokat is készíteni, de hát a magyar történetírásnak vannak még hiányosságai. Az életrajz az utóbbi években amúgy sem igazán divatos műfaj nálunk, szemben a nyugati világgal, ahol vaskos kötetek jelennek meg, például diplomatákról is. Mi még nagyobb formátumú személyiségek bemutatásával is adósok vagyunk.

Ami nekem is nagyok tetszik, az a kötet végén lévő összefoglaló egyrészt arról, hogy kik foglalkoznak Magyarországon a hispán világgal, melyek a kutatás műhelyei. Érdekes módon az derül ki ebből, hogy – ami a történelmet illeti – a vidéki egyetemek előnyben vannak ezen a területen, míg az ELTE-n inkább az irodalom, a nyelvészet erősebb. A saját tanszékemen nincs hispanista, Szilágyi Ágnes Judit a 2005/2006-os tanévtől tart hispanista/latin-amerikanista előadást; korábban nálunk nem volt ilyen téma.

Sz. Á. J.: A recepciókutatás – a két országban egymásról kialakított kép elemzése – felé mutat a kissé egzotikus, eszmetörténeti jellegű kérdés, amely a spanyol Fekete Legendára vonatkozik, illetve annak továbbélésére a magyarországi gondolkodásban, egészen a *Tolnai Világtörténet*-ben vagy Hajnal István műveiben való megjelenéséig. Vajon hogyan alakult ki ez a kevésbé hízelgő kép a spanyolokról? Szolgál-e ez Magyarországon politikai célt? Milyen historiográfiai vonatkozásai vannak?

B. H.: Anderle Ádám alapvetően a konzervatív–liberális politikai szembenállást tekinti itt meghatározónak. Ennek függvénye, hogy mikor fekete és mikor „rózsaszín” ez a legenda. És ehhez kötődik a historiográfiai attitűd is: melyik történész hogyan viszonyul a kérdéshez politikai beállítottsága, meggyőződése szerint.

F. K.: Eszembe jutnak gyerekkoromból a szép, század eleji, kemény táblájú, gazdagon illusztrált kötetek, amelyek a spanyolokról rendkívül negatív képet festettek: lusták, hazudósak, lopnak... Ellenpontnak pedig ott voltak a portugálok, akiket viszont valamiért igen rokonszenvesnek írtak le.

B. H.: Nekem külön örömet okozott, hogy ebben a könyvben nem csak politikatörténetről van szó, hanem irodalomról, általános kultúrtörténetről, a mentalitástörténet körébe tartozó kérdésekről, a két nép egymásról alkotott általános, nyilván néha sematikus, mégis érdekes véleményéről. Ezt a kölcsönös reflexiót egyébként a bemutatott példákon kívül más esetekben is szívesen látnám. Érdekelne például, hogy az 1898-as nemzedék keltett-e valamilyen visszhangot a Nyugatosok körében vagy esetleg jóval később, egy másik korszak egy másik nemzedékben, amikor a kortárs spanyol irodalom megismertetése révén „divatba jött”

Spanyolország. Úgy látom, a kölcsönös érdeklődés – ha időnként fáziskésésekkel is – a két térség között szinte állandóan jelen van.

Egy középkori példával szeretném zárni ezt a témát. Anderle Ádám könyvében felsorolja azokat a magyarországi helyeket, azokat a templomokat, amelyek hispániai szentek patrocíniumát mondhatták magukénak. Mivel már a 11–12. század fordulóján megkezdődtek a zarándoklatok Compostelába, majd hosszú évszázadokon keresztül folytatódtak, természetes, hogy ennek volt valamilyen lecsapódása a keresztény Magyarországon is. Erről szolgál egészen konkrét adatokkal a szerző, vagyis a kölcsönösségen alapuló kulturális hatásokról – esetünkben ezeknek egyik szép példájáról –, amelyek tehát kezdettől fogva léteztek egészen a puha diktatúráig.

Sz. Á. J.: Ezzel a megjegyzéssel lezárnánk a vitát is, és átadom a szót Anderle Ádámnak. Kérem, reagáljon az elhangzottakra!

Anderle Ádám: Először szeretném megköszönni az Egyetemes Történeti Beszélgetések szervezőinek, hogy figyelemre méltatták a könyvem, és hogy a magyar–spanyol kapcsolatok történetéről ilyen formában szó eshetett.

Majoros István fogalmazta meg a legpontosabban a kötet lényegét: ez egy kutatási beszámoló. Az előszóban is jelzem, hogy praktikus célom volt egyetemi tankönyvet, jegyzetet írni. Azt is tudtam, hogy 200 oldalnál nagyobb nem lehet a terjedelme. Ezzel függ össze egyrészt a lábjegyzetek hiánya, másrészt a bibliográfia jellege, ahol – némi önzéssel – a magam publikációit, illetve tanítványaimnak, doktoranduszoknak, szakdolgozóknak a témával kapcsolatos munkáit gyűjtöttem össze. A kötet témakörében egyébként születtek már tudományos igényű publikációk, bőszes lábjegyzettel, magyar és spanyol nyelven, azonkívül három dokumentumkötet is. Ugyanakkor a jelen anyagnak tényleg az lenne a célja, hogy további kutatások épüljenek rá. Hiszen van egy doktori programunk Szegeden, amelynek tematikája a hispán világ története, illetve a magyar emigráció Latin-Amerikában.

Akkor kezdtem a könyv témájával foglalkozni, mikor a „két világ találkozásának” 500. évfordulóján, 1992-ben, Kádár Béla külkereskedelmi minisztersége idején engem bíztak meg, hogy írjak egy kis brosrút a magyar Expo-pavilon számára a magyar–spanyol kapcsolatokról, 25 kéziratoldal terjedelemben. Addig nem sokat tudtam a kérdésről, de összegyűjtöttem, hogy mi az, amit a magyar történetírás korábban feltárt. Nagy meglepetésemre a 19–20. század fordulójának nagy történetészgenerációja igen érdeklődött a spanyol ügyek iránt. Ezeket a meglévő kutatási eredményeket átrostálva lehetett tovább gondolkodni.

Éppen ebben az időben kezdett formálódni Szegeden előbb a spanyol szakképzés, majd az önálló tanszék. És mivel alapvetően történészek hozták létre, úgy gondoltam, hogy a Latin-Amerikát illető kutatások folytatása mellett mi más lehet egy induló, magyarországi spanyol tanszék feladata, mint a magyar–spanyol kapcsolatok történetének feltárása. Az első feladat az volt, hogy átnézzük a már meglévő tanulmányokat, forrásokat. Sok olyasmit találtunk, amit spanyol kutatók már feltártak, de ami a magyar történetírásba nem épült be. Például 1908 óta spanyol forráspublikációk szólnak arról, hogy nem Hunyadi János volt az első, aki megkereste V. Alfonz aragóniai királyt, felajánlva neki a magyar trónt, hanem ez már tíz évvel korábban, Zsigmond halála után is felmerült. Száz év nem volt elég ahhoz, hogy magyar történészek használják Alfonz erre vonatkozó leveleit. Vagy ilyen a Konstancia és Imre körüli „botrány”, mert ez botrány: olyan, mint a sztálingrádi csata, amelyről német filmhíradót is látunk, meg szovjet filmhíradót is, de a kettőben csak a Volga meg a Sztálingrád szó volt azonos. Hiszen a középkori történetben csak a két főszereplő, Imre meg Konstancia neve a biztos, de egyetlen más adat sem.

Hadd hívjam fel a figyelmet itt is arra, hogy magyar levéltárosok rendszeresen jártak Spanyolországban évente-kétévente, hazahoztak jelentős hungarikaanyagot, mikrofilmeket. Azonban a 19. századi dokumentumokat alig látta néhány történész. A török háborúk spanyol forrásait – óriási anyag – szintén alig ismerjük. Másik érdekes téma a 16–17. századi aprónyomtatványok köre. Készült róluk egy katalógus, mely úgy 2600 darab spanyol aprónyomtatványt rögzít címmel és jegyzetekkel; ezeknek mintegy 40%-a magyar témát érint, török ügyekről szól. A török háborúkat más vonatkozásban is meg kell nézni. A spanyol államtanács iratait is érdemes lenne tanulmányozni, hogy világos képünk legyen például a pénzügyekről, arról, hogy évente a spanyol, pontosabban a kasztíliai államtanács mennyi pénzt utalt ki háborús célokra – nem a magyaroknak, hanem Bécsnek. Aztán meg lehetne nézni, hogy Thökölyre miért figyel a spanyol közvélemény; nem véletlenül, hanem mert Spanyolországban megerősödik a rendi mozgalom a 17. század második harmadában, körülbelül akkor, amikor a Habsburg Birodalomban. Felhívtam a figyelmet arra is, hogy a magyar kiegyezés milyen nagy figyelmet kapott a századvégi Spanyolországban: baszkok és katalánok Bécs és Budapest kapcsolatában voltaképpen megtalálták a modellt saját helyzetük rendezésére.

A kötetben – ahogy ez elhangzott – az alap kutatás jellegű fejezetek valóban keverednek azokkal a területekkel, amelyeket mások már ku-

tattak. Az alap kutatás főként a spanyol és a magyar sajtóanyagra, illetve a spanyol külügyi levéltár dokumentumaira épül (például a spanyol követi jelentésekre). A magyar külügyi anyagban különösen érdekes Bakácz-Bessenyei György irathagyatéka. A könyv bizonyos értelemben tehát – mint már mondtam – kutatási beszámoló, ugyanakkor tankönyv is, amit úgy kellett megírni, hogy olvasmányos legyen.

Örülök, hogy a beszélgetésben szóba került Tóth Tihamér. Az ő személye számomra nagy felfedezés volt. Nemrégem vettem fel a kapcsolatot a mallorcai püspöki levéltár vezetőjével, mert úgy tudom, hogy a levéltárosok közül valaki még személyesen ismerte is Tóth Tihamért. A magyar–spanyol történész vegyes bizottság neves, nagykövet-történész-akadémikus tagja, amikor említtem neki felfedezésemet, elmondta, hogy ő még tanult Tóth Tihamér tankönyveiből a középiskolában. Egyik tanítványom pedig most talált egy viszonylag új, 2000 után kiadott kötetet, amely válogatás Tóth Tihamér munkáiból. Ez mutatja életműve máig ható érvényét. Egyébként 37 művét adták ki, több mint százféle kiadás található a madridi nemzeti könyvtárban, de megjelent Latin-Amerikában is, például Brazíliában és Bogotában. Nyilvánvaló, hogy ezzel a személyiséggel valamit kezdeni kell. Ugyancsak érdekes a fordító személye, története is, ahogy Faluba Kálmán mondta.

És itt van Kőrösi Albin. Róla is kellene egy rendes kötet, bár van, aki személyével kapcsolatban finnyáskodik, de tény, hogy ő az első, aki egész figyelmével a spanyol–katalán irodalom felé fordult.

Majoros István két nagyon konkrét kérdést tett fel, a gyarmatok és a romantika dolgában. Ez utóbbi kapcsán csak megemlíteném, hogy egy szegedi doktorandusz erről szóló munkájából is érzékelhető egyfajta „körkörös” hatás, ahogy a spanyol romantikára hat a német, míg az osztrákra a spanyol, és ezek hatása megjelenik Magyarországon is. A 19. század közepén spanyol drámák, színművek törnek be a magyar színpadra, először németül, azután magyarul.

A gyarmatok témakörét szándékosan rekesztettem ki a könyvből, mert úgy tűnik, hogy a spanyol–magyar kapcsolatok történetében a gyarmatoknak nem volt jelentős szerepük. Csak szórványos jelenségekről van szó, például a török háborúk korában az érsekújvári csata, a magyar (vagyis a keresztény) győzelem híre eljut Dél-Amerikába is, és tiszteletére egész nap zúgnak a harangok a gyarmatokon is.

Reflexióimat azzal a megállapítással zárnám, hogy Európa e két távoli tája, Magyarország és Hispánia között a fizikai tér ugyan mindig állandó, de a történelmi tér néha szűkül, néha tágul. Így például a középkorban egymáshoz közel érezhette magát egy spanyol és egy magyar, mondjuk,

ha gyalog nekiindult a peregrinációnak Santiago de Compostelába. Az sem véletlen, hogy Brachfeld Olivér talált vagy 28 olyan katalán balladát, amelyek magyar témát dolgoznak fel. A török elleni harcok idején még tart ez a szövetségtudat. A történelmi tér egyszer csak, úgy a Rákóczi-szabadságharcot követő évektől kitágul, nő a távolság a két ország között, és így is marad egészen az 1960–70-es évekig. Ebben az időben alig tudunk egymásról, vagy torzképeket formálunk. Majd következik egy hirtelen jött, erős irodalmi érdeklődés: a magyar műfordítók elképesztően jók, és amit az 1960-as évektől produkálnak, az Európában példa nélküli. Igaz, a politikai kapcsolat a két ország között csak lassan éled fel, a demokratikus rendszerváltások után élénkül meg igazán. Saját szakmámat tekintve viszont az az érzésem, hogy amikor Európa történetéről, egyetemes történetről van szó, akkor a magyar történész gyakran még mindig csak Párizsig, Rómáig, Londonig, néha Washingtonig lát (egy időben persze Moszkváig is ellátott), az Ibériai-félsziget viszont szinte nem létezik számára. Pedig, amíg Európa egészét nem ismerjük, addig Európa régióit sem ismerhetjük igazán. Ez a kis, 200 oldalas beszámoló erre akarta felhívni a figyelmet – az egyetemi hallgatókét és a szélesebb olvasóközönségét is.

Szilágyi Ágnes Judit

A polgári átalakulás Spanyolországban 1808–1868*

A könyv, amely *A múlt ösvényén* című sorozat része (sorozatszerkesztő: Gyáni Gábor), Spanyolország igen érdekes, de nálunk viszonylag kevésbé ismert időszakáról, nevezetesen a 19. századi polgári átalakulás évtizedeiről szól. A sorozat kizárólag a 19. és a 20. század eseményeit világítja meg, eddig ritkán alkalmazott nézőpontokból. Így került a sorozatba a Széchenyiről szóló pszichotörténeti tanulmánykötet, a Ferenc József korabeli újságokat és újságolvasási szokásokat, valamint a győri polgárok 1870 és 1940 közötti vállalkozásait bemutató könyv. De találhatunk értekezéseket az egykori republikanizmusvitáról és a Svájcba irányuló 1956-os magyar emigrációról is.

Semsey Viktória témaválasztása jól illeszkedik a sorba. Elsőrendűen felépített kötetéből a laikus és a korszakot jobban ismerő olvasó számá-

* SEMSEY Viktória: *A polgári átalakulás Spanyolországban 1808–1868*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2005. 185 p.

ra egyaránt világosan kirajzolódik a rengeteg éles politikai változást átélte, roppant bonyolult 19. századi Spanyolország képe. Megismerkedhetünk a sűrű rendszer- és kormányváltások háttérével, a katonai államcsínyek, a *pronunciamientók* jellegével és mozgatórugóival. Kibontakozik előttünk a több évtizedes állhatatos küzdelem, amelynek során a spanyol liberálisok áttörték az abszolút monarchia mindaddig áthatolhatatlannak vélt falát, és az egymást követő alkotmányok és reformok sorozatával megteremtették a polgári átalakulás alapfeltételeit.

A címében ígérteken túl a könyv 1808-tól egészen 1874-ig tárgyalja a történéseket, de a szerző az élesebb határvonalat 1868-ban jelöli meg. Megállapítja: Spanyolországban akkorra túlnyomórészt lezajlott a polgári átalakulás. És valóban: az 1868-tól 1874-ig tartó forradalmi hat év (*sexenio revolucionario*) előestéjére ez lényegében befejeződött. Szellemi kapacitásában az ország egyenesen a többi európai állam szintjére, esetenként éppenséggel az élvonalába emelkedett.

A szerző könyve bevezetőjében így ír: „Munkám célja láttatni a spanyol polgári átalakulás összetett folyamatát, amelyről elsősorban azt kell elmondani, hogy nem egy rövid időszak, hanem több évtized eredménye, tehát nem tartozik az úgymond klasszikus értelemben vett forradalmak közé. Ez a folyamat érdekes tanulságokkal szolgál a történelmet kutatóknak. Mindenekelőtt talán arra mutat rá, hogy a megoldások sokféleségéből – ha ugyanarra a végeredményre vezetnek – nem zárható ki és nem kérdőjelezhető meg egyik sem.”

A kötet végén bőséges bibliográfia áll rendelkezésünkre arról, hogy a mai napig milyen nagyobb művek születtek a korszakról. A könyv e része mutatja, hogy a szerző munkája készítése során felhasználta a legjelentősebb, átfogó munkákat, mint például Manuel Tuñón de Lara *La España del siglo 19. 1808–1914* (A 19. századi Spanyolország, 1808–1914), és Raymond Carr *España 1808–1975* (Spanyolország 1808–1975) című könyvét, nemkülönben Miguel Artola *La burguesía revolucionaria 1808–1874* című összefoglalóját, az Alfaguara kiadó teljes spanyol történelmen átívelő sorozatának sokat idézett V. kötetét. Megkülönböztetett figyelmet szentel Alberto Gil Novalesnek, a madridi Complutense egyetem nyugalmazott professzorának, elsősorban *El problema de la revolución en el liberalismo español, 1808–1868* (A forradalom problematikája a spanyol liberalizmusban, 1808–1868) című monográfiájának.¹

¹ A professzor egyébként is számos alkotással szerepel a bibliográfiában. Ezek közül több az 1820–1823 közötti fontos évek eseményeit dolgozza föl, például az *El Trienio Liberal* (A liberális három év), és a *Las Sociedades Patrióticas 1820–1823* (A hazafias társaságok 1820–1823).

Az elsődleges forrásokat nézve azt látjuk, hogy a kutatás forrásbázisa széles és differenciált, egyben specializált. Tartalmazza a madridi Királyi Történeti Akadémia (Real Academia de Historia) könyvtárából többek között a régenskorszak fontos személyiségének, Esparterónak a levelezését, a II. Izabella kiskorúsága idejéből származó, 1840–43 közötti dokumentumokat, továbbá Espartero és a regens Mária Krisztina levelezését. Ez a spanyol kutatók által is kevésbé megmozgatott archív anyag a könyv egyik erőssége.

Semsey Viktória Madrid Város Sajtótárából (Hemeroteca Municipal de Madrid) számos korabeli újság, folyóirat különböző, az 1840-es évekből származó évfolyamát forgatta. A legtöbb forrást azonban a Madridi és a Lisszaboni Nemzeti Könyvtárban tárta fel.

A könyv kronologikus sorrendben idézi fel az 1808 és 1868, illetve 1874 közötti eseményeket. A fejezetek időhatárai a nagy történelmi korszakhatárokhoz igazodnak. A legkönnyebben megragadható történelmi korszakhatároknak a királyok uralkodását tekinthetjük. Ezen belül nyílik mód az uralkodó szellemi irányzatok időbeli körülhatárolására, ami elkerülhetetlen, hiszen például II. Izabella hosszú uralkodása alatt meglehetősen eltérő szellemiségű kurzusok váltották egymást. Másfelől a szerző által tárgyalt hatvan esztendőben 73 különböző kormány próbálkozott a hatalom gyakorlásával, azaz szinte végig politikai instabilitás jellemezte a korszakot. Ezt többek között az egyre gyakoribbá váló katonai felkelések okozták. A hadsereg gyakran érezte úgy, van elég ereje, hogy befolyásolja és irányítsa az ország politikai életét. Mint Semsey leírja, instabillá vált a helyzet már magával II. Izabella trónra lépésével is, hiszen Ferdinánd öccse, Károly herceg trónkövetelőként lépett fel. Emiatt robbant ki az első karlista felkelés, amelyet utóbb több is követett.

A *Forradalom a háborúban 1808–1814* című első fejezet a francia megszállást és Napóleon bátyja, I. József hatéves uralkodását idézi föl, amely sajátos „megmozgató” hatása mellett joggal sértette a spanyol tömegek nemzeti érzékenységét. A korszak legfontosabb hozadéka a függetlenségi háború kirobbanása és a cádizi *cortes* által 1812-ben elfogadott liberális alkotmány. Az első az idegen hatalom, a másik a már idegennek érzett abszolutista rendszer ellen irányult. A nagy ívű liberális alkotmány előrevetítette Spanyolország 19. századi ideológiai küzdelmeit. Az alkotmány jelentőségét egyebek közt abban jelölhetjük meg, hogy a liberalizmus szó itt hangzott el elsőként a történelemben.

Ezen a ponton kell kitérnünk arra a fontos terminológiai problémára, hogy a spanyol történetírás a „liberális forradalom” terminust használja a „polgári forradalom” helyett. Ezt a szerző sem kerülhette meg. Al-

berto Gil Novales nyomán úgy érvel, hogy a spanyol liberalizmushoz vezető út lényegét tekintve megegyezik a többi európai ország liberalizmushoz vezető útjával. A liberalizmus tulajdonképpen a polgári átalakulás hajtóerejeként jelenik meg. A spanyol liberalizmusba is beépült az egyházi reformok iránti igény, bár a spanyol felvilágosodás korábban nem támadta radikálisan a régi rendszert.

A forradalom terminusa is évtizedek óta historiográfiai viták kereszt-tüzében áll a spanyol történetírásban, különösen a 19. századi polgári átalakulás tekintetében. A szerző bemutatja, hogy több évtizedes folyamatról, a feudális rendszer intézményeinek építőkockáról építőkockára történő, visszalépésektől sem mentes lebontásáról van szó. Ez a folyamat sokkal inkább végeredményeit tekintve forradalmi, mintsem gyorsasága miatt.

A második fejezet az 1814 és 1833 közötti időszakkal foglalkozik, amely – 1820 és 1823 közötti rövid megszakítással – VII. Ferdinánd újbóli trónra lépése nyomán az abszolutizmus két évtizede volt. A cádizi alkotmányt felfüggesztették, reformjait eltörölték, a liberálisokat száműzték, és minden abszolutizmus ellen irányuló törekvést súlyos megtorlás követett. Pedig 1814-ben a francia uralom alól felszabadult ország népe még kitörő örömmel fogadta a trónra visszatérő VII. Ferdinándot. Ő azonban szinte azonnal abszolutista szellemben látott hozzá az uralkodáshoz. Megkezdődött a „hat nehéz év”. Változást csak az 1820–1823-as, úgynevezett liberális három év hozott, amely újabb jelentős lépés volt a polgári átalakulás irányában. Semsey Viktória érzékelteti, hogy ennek a jelentősége szinte nagyobb, mint az 1812-es cádizi alkotmányé, de a nagyhatalmak nemzetközi összefogása miatt ennek a kísérletnek is el kellett buknia. A Szent Szövetség tagjai ugyanis elhatározták, hogy intervenciót hajtanak végre, és elfojtják a liberális törekvéseket Spanyolországban. VII. Ferdinánd utolsó 10 évét lassan enyhülő abszolutizmus jellemezte.

A harmadik fejezetben aztán de facto is trónra lép – a leányági örökösödés, az 1830-ban életbe léptetett *pragmatica sanctio* értelmében – II. Izabella, akit nem mindenki fogad szívesen. Különböző trónkövetelők jelentkeznek, a legerőteljesebben a katolikus és konzervatív Habsburg Károly herceg, akinek hívei kirobbantják az első karlista felkelést. Ez többéves, leginkább az ország keleti és északi részeire kiterjedő háborúba torkollik.

Az ország ezzel újból megosztott lett – és megosztottak az *európai nagyhatalmak* is a tekintetben, hogy melyik oldalt támogassák, a liberálist vagy az abszolutistát. Anglia, Franciaország és Portugália a liberális

kormányt támogatja, szemben az abszolutista Ausztriával, Poroszországgal és Oroszországgal. A Szentszék az egyházi földeket kisajátító kormányzattal szemben sokáig a karlista felkelők oldalán áll. Mindeközben maguk a liberálisok is megosztottak. Miután az 1834-től kezdődő alkotmányos korszakban már „győzteseknek” számítanak, azonnal két részre szakadnak: a *mérsékelt liberálisok* és a merészebb újításokban gondolkodó *progresszisták* között évtizedeken keresztül ádáz politikai vita dúl. A kormányok – mint utaltam rá – kérészéletűek, a politikai rendszer ingatag, egyik áramlat sem tud meggyökeresedni. A katonai junták megalakulásával a fegyveres erő ismételtlen kifejezi politikai akaratát, és hathatósan bele is szól a politikai folyamatokba. Így telik el II. Izabella uralkodásának első tíz éve, amikor az anyakirályné, Mária Krisztina irányítja régensként az országot. Semsey ezt a soktényező politikai, katonai és nem utolsósorban gazdasági küzdelmet is alaposan bemutatja.

A negyedik fejezetben feldolgozott 1843 és 1868 közötti két és fél évtizedet a szerző a mérsékelt liberálisok aranykoraként jellemzi. Mint megállapítja: ebben a korszakban *ténylegesen lezajlik a polgári átalakulás* törvényekkel is megerősített folyamata. Kialakul az egységes nemzeti piac, fellendül a kereskedelem. Létrejön az újabb, nagyobb mennyiségű földet a piacra terelő *dezamortizációs* agrártörvény, majd a vasúti és a banktörvény. Ez már a nagytőkés Spanyolország megszületését segíti elő; annak a polgárságnak a megerősítését és megerősödését szolgálja, amelynek hamarosan már a munkásság törekvéseivel kellett szembenéznie. 1868-ra lényegében kiépült a polgári rendszer. A polgárság ettől kezdve konzervatív jegyeket is mutat, miközben II. Izabella monarchiájával is növekvő mértékben szembekerül.

Az ötödik fejezet a rendkívül mozgalmas, 1868–1874 közötti úgynevezett *liberál-demokrata időszakot* mutatja be. Foglalkozik a II. Izabella távozása utáni hatalmi űrrel, illetve azzal, miként vélték megtalálni a királynő utódját, hogyan fulladt kudarcba a spanyol viszonyok között idegenül mozgó savoyai Amadé háromesztendős országlása, majd milyen események követték egymást az első köztársaság másfél évében.

A spanyol polgári átalakulás ezzel lényegében befejeződött. Az 1868-as trónfosztó, majd az alkotmányos monarchia létét is megkérdőjelező 1873-as forradalom jelentősége alapvető a polgári átalakulás továbbvitele szempontjából – így értelmezi Semsey Viktória az 1874-es restaurációval trónra lépő XII. Alfonz gondolatait.

Az 1868-as, sok szellemi irányzat által befolyásolt forradalom 1873 végére elvezet az alkotmányos monarchia újabb változatának a bukásához és az I. köztársaság kikiáltásához. A forradalmas évek, ezeken be-

lül a republikánus időszak bemutatása – érthető módon – a korábbiaknál kevésbé részletes. Ennek szűk két évében azonban olyan eszmék és politikusok kerültek az események főáramába, amelyek és akik a 20. századra átívelő tartalommal töltötték meg a spanyol politikai gondolkodást és közéleti csatateret. Ennek a bemutatása éppen ezek miatt a messze vezető szálak miatt indokolt.

A kiegészítő fejezeteket is nagyon fontos szempontok köré csoportosította a szerző. A 19. században keletkezett alkotmányokon keresztül például bemutatja, miként érhető tetten ezekben az alaptörvényekben a polgárosodás közjogi megfogalmazása. Ennek érdekében valamennyi alkotmányt részletesen elemzi, rámutat születésük hátterére, valamint arra, hogy mely szellemi irányzat hatása érvényesül cikkelyeikben. Az elemzés az 1812-es cádizi alkotmánnyal indul, amely az 1837-es és az 1869-es alkotmánnyal együtt a legfontosabb a polgári átalakulás jogi megformálásában. A ritka sorozatban már 1834-ben születik egy mérsékelt Királyi Statútum. 1845-ben a mérsékelt monarchisták fogalmazzák meg alkotmányukat, amelyhez – módosításként – 1856-ban Kiegészítő Okmányt csatolnak. A leghosszabb életű azonban az 1876-os, Cánovas-féle alkotmány lett, amely egészen 1923-ig maradt érvényben.

Az 1812-es, az 1837-es és az 1869-es alkotmányról elmondható, hogy készítőik egységes nemzetben gondolkodtak. Korszerűen jelölték meg a szuverenitás forrását, határozottan körülírták a korona korlátait, elismerték a hatalmi ágak szétválasztását és – a kor színvonalán – valamennyi polgár számára liberális jogokat és szabadságot biztosítottak, lebontva a Régi Rend (*antiguo régimen*) számos, a gazdasági fejlődést gátló korlátját. Ez a tematikus fejezet némileg „kilóg” a kötet szerkezetéből, ám az olvasó sajnálhatná az elhagyását. Talán nincs olyan ország, amelynek 19. századi alkotmánytörténete annyira tükrözné a politika kanyarait, a közgondolkodást alakító csoportok eszméinek a kavargását, mint éppen Spanyolország.

Az utolsó, ugyancsak tematikus fejezetben (*A polgári átalakulás külpolitikai összefüggései 1808–1868*) a szerző az ország külpolitikai kapcsolatait dolgozza fel. Ez a rendkívül fontos rész elhelyezi a 19. századi Spanyolországot az európai erőterben, rámutatva a világban egyre csökkenő befolyására is. A kül- és a belpolitika az „utolérő” jellegű polgári átalakulás szemszögéből is szorosan összefonódik, hiszen a külpolitikai események alapvetően hatnak vissza a belső folyamatokra. Rendkívül érzékenyen érintette a spanyolországi belpolitikát a tengerentúli gyarmatbirodalom drasztikus összezsugorodásának folyamata. Spanyolország az 1810–1820-as években erőtlen volt ahhoz, hogy meggátolja az elsza-

kadási törekvéseket. Így jószérivel tehetetlenül nézte végig, ahogyan egyre-másra kiáltják ki függetlenségüket a latin-amerikai területek. Ebben az új, szűkülő térben kellett a spanyol belpolitikának megküzdenie a mindennapi politikai problémákkal, és az élet minden területén felvennie a versenyt az erősebb európai hatalmakkal.

A kötetet bőséges forrás- és irodalomjegyzék, valamint névmutató zárja. Ezek messzemenő eligazítást nyújtanak nemcsak az érdeklődő olvasóknak, hanem a kötetet felépítő egyes témákban elmélyedni kívánó kutatóknak is.

A könyv címében szereplő hatvan esztendő jelentőségét Semsey Viktória így foglalja össze: „Azok a forradalmak tehát, amelyek 1808–12-ben, 1820–23-ban, 1835–36-ban, 1840–42-ben, 1854–56-ban és 1868-ban lezajlottak, sorozatos lépcsőfokait, kiteljesedését jelentik annak a visszafordíthatatlan folyamatnak, amit polgári átalakulásként jelöltünk meg, és amelynek során az abszolút monarchia helyébe a polgári alkotmányos monarchia lép Spanyolországban.”

Szigetvári Krisztián

Spanyol dilemmák – spanyol megoldások*

Harsányi Iván, a magyar történész-hispanisták doyenje, friss tanulmánykötetében a 20. századi Spanyolország történetének jobbára politika-történeti mozzanatait vizsgálja.

„A történetírás belső harmóniája abban áll, hogy mindegyik hangot ott emeli érvényre, ahol azt megköveteli. Nem ellentmondás s következetlenség, hanem a dolog természetéből folyó szükség, ha korok és nemzetek szerint hol a szorosán vett politikai, hol társadalmi, hol meg egyházi, hol gazdasági, hol ismét tudományos és művészeti tények részesülnek kiváló figyelemben” – írta Marczali Henrik a világtörténetről elmélkedve. Nem véletlen a jelen esetben sem a történetíró fókusz: Spanyolország modernkori – újabb terminológiával: jelenkor-történeti – mozzanatai közül kétség kívül ez a leginkább érdekesítő apropó ahhoz, hogy a saját közelmúltunk értelmezésére nézve vonjunk le tanulságokat. Az olvasóban ugyanis végig az a kérdés motoszkál, hogy vajon mit is kíván üzenni a sorok mögül, oknyomozó és elemző meglátásai távolságából a jelennek

* HARSÁNYI Iván: *Spanyol dilemmák – spanyol megoldások a 19–20. század útvesztőjében*. Pannónia Könyvek, Pécs, 2006. 198 p.

a szerző? Vagy csak annak kell örülnünk, hogy saját szemüvegünk – magyar identitásunk lencséje – mögül látjuk az ibér történeti kihívások régi párhuzamait? Ez is lehet. Így vagy úgy, az érdem nem kisebb, aminek a magyarázatul a hivatkozott nagy előd, a világ- vagy egyetemes történettel foglalkozó pozitivista magyar történettudós gondolataiból idézünk ezúttal is: „Ha a tudománynak e jelentékeny ágát eddig jobbra csak idegen könyvekből ismertük, önkénytelenül is idegen gondolkodásnak, idegen ítéletnek jutottunk függésébe.” Miközben, jegyezzük meg, nem támadhat a magyar olvasónak az erőszakos függés képzete a „számtalan” spanyol szerző közelmúlt-történeti munkájától, a pécsi egyetem professzorának működését mégis egyfajta honi folyamatosságban látja. A spanyol polgárháború ugyanis – magának a szerzőnek is ez az egyik első élménye és gyermekkori figyelmét Ibériára irányító momentuma – mindig is jelen volt a magyar történeti irodalomban. 1973-ban például megjelent a marxista José Garcia *Spanyolország a XX. században* című monográfiája – amelynek szaklektora éppen Harsányi Iván volt –, de ott volt a hetvenes évek könyvtárpolcain Gabriel Jackson *The Spanish republic and the civil war 1931–1939* című műve is. Toderó Frigyes *Spanyolország 1939–1975* című, a Magvető Kiadó Gyorsuló idő sorozatában 1976-ban megjelent népszerűsítő összefoglalója mögött pedig ott volt egy egész sor cikk szakfolyóiratokban, történeti elemzés, aminek repertóriumuma a *Világtörténet* egy Spanyolországának szentelt számában is nyomon követhető.

Elődeitől Harsányi nem elfogultságának másságában különbözik, sem pedig kötelező szenvedélye mélységében, amivel ezt a morálissá emelt történelmi vízvonalat értelmezi, hanem abban, hogy a jobb és árnyaltabb megértéséhez évtizedekkel tágitja a figyelem körét, mint ahogy következményei hullámverését is bátran a máig vezeti.

A tanulmánykötet, amely Harsányi Iván tanulmányainak és konferencia-előadásainak aktákba ugyan már rendezett vagy szakfolyóiratokban és Festschriftekben szétszórta, nehezen hozzáférhető darabjait és/vagy másutt még nem publikált esszéit gyűjti egy kötetbe, dilemmákról szól: a keresztutak, nemzetsorsot fordító évek eseménytörténetét éppen úgy elemzi, mint megoldásainak sajátosságait. Kétségtávol a legnagyobb ívű dolgozat a kronológiai rendet is követő kötetben éppen az első tanulmány, amely a modernizáció örökzöld témájában az 1875 utáni Restaurációt tekinti át, és a jelentős konzervatív politikus, Cánovas del Castillo szerepét boncolgatja a konszolidáció sikerében. Míg ez a tanulmány részkérdésekre ad új válaszokat, a *Választások a 20. századi Spanyolországban* azáltal emelkedik ki, hogy a negyvenkilenc, választási szempont-

ből inaktív esztendő mellett azt kutatja, hogy a század másik fele miért olyan struktúrákat alkalmaz, amilyeneket 1923–1930 és 1939–1976 között, és az antidemokratikus, valamint a választójogilag haladó fél évszázad milyen hosszú hozamú következményekkel jár.

A professor emeritus tanulmányai között különleges figyelmet érdemelnek azok, amelyek a magyar–spanyol diplomáciai kapcsolatok egyes fázisainak mikro-történetét írják meg (illetve át). A levéltári titok határát átlépve Harsányi Iván érdeme az, hogy az időnként mások – például Anderle Ádám – által is feldolgozott, a külkapcsolatokat (újra)tárgyaló mozzanatok nem filológiai okadatulásnak érezzük, hanem olyan új hozzájárulásnak a magyar történelem korszakainak értelmezéséhez, amelyek így igazi novumok. Külön csemege a kereskedelmi kapcsolatoknak a hatvanas években induló tapogatózó és tétova lépéseiről írt munka, ahol a szerző annak a nyomába ered, hogy a magas szintű politikai – nagykövetséget működtető – kapcsolatoknak miért kellett a spanyol demokratizálódást bevárniuk.

Harsányi Iván e kötetben közölt tanulmányai gördülékeny, jó stílusban megírt esszék, amiben ugyanakkor nem egy saját (ön-) cél rejlik, hanem egyfajta közösségi és pedagógiai szándék. Spanyolország közelmúltjának e legnagyobb hazai ismerője és a nála egy generációval fiatalabb Szilágyi István, a veszprémi egyetem professzora ugyanis évek óta azt a missziót is magukra vállalták, hogy hallgatóik, doktoranduszaik számára is megteremtik azt az alapot, amelyről számukra már természetes részletkérdésekkel foglalkozni vagy bekapcsolódni az ibér történelmi szakmai körök tevékenységébe. „Témavezetői” kortanulmányok is tehát a most egy kötetben olvashatók, amelyek egy szélesebb szakmai közönség felé nyitva, új ismeretekkel is jelentősen gazdagítják hazai egyetemesek történelmi tudás tárházát.

A kötet végezetül a jelenkorba lép: szól a spanyol baloldalnak a közép-ső-európai rendszerváltásokat megemészteni csak elég nehezen tudó eurokommunista száláról és a tőle különböző kortárs figyelmelek tanulságairól. A kötet végére az is kiderül, hogy miért van a recenzensnek déjà vu érzése: mutatis mutandis a két ország 20. századi történelmében a jobboldali–baloldali affinitások korát a totális rendszerek ellenkező előjelű évei váltják fel, miközben Európa két ellentétes periferiáján a történelmi megoldások nagyon is rokon szemléletet konzerválnak. A modernizáció elmaradását, amelyért itt és ott egyaránt nagy árat fizet az egy, új és egységes Európában (nemcsak a központ, hanem) mindkét kontinentális végvidék.

Az ibériai jelenkor és Európa*

Sok munkát és olvasnivalót ad az érdekelteknek, mégis örvendetes: a magyar Ibéria- és Ibero-Amerika-kutatás ütemesen fejlődik, és mind több értékes produktuma jut el a közzétételig. Már nem csak az „öregek” és a derékhad, hanem a fiatalabb oktató- és kutatónemzedék tagjai, sőt a doktoriskolák hallgatói is magas disszertációkkal lépnek a színre. A recenzióban ismertetendő könyv szerzője nem tartozik az öregek, de már a fiatalok közé sem. Ha feltétlenül minősítenünk kellene, az „érett derékhadhoz” sorolhatnánk. Kutatói pályájának íve jelzi, hogy nagyobb előrelépései – az „akadémia doktora” fokozatig – türelmes, szívós erőfeszítések termékei. A spanyol demokratikus átmenet vitathatatlanul legjobb magyar összegező leírását is az ő neve fémjelzi.¹ Egyike volt azoknak, akik – félreérthetetlenül az itthon is értékesíthető tanulságok föltárása végett – nagy szorgalommal kezdték kutatni *az ibériai országok európai csatlakozásának makro- és mikrotörténetét*; ennek során nem sorolta Spanyolországnál hátrább Portugáliát sem, amelynek tapasztalata – s erre egyikként éppen ő figyelmeztetett – több okból (például a lakosság, a terület hasonló mértéke miatt) jobban hasonlítható Magyarországhoz.

Ezúttal különösen érdekes próbálkozásba kezdett. A két ország európai betagozódását ábrázolva, útjukat *történelmi keretbe* helyezi. Ennek értelme világos. Az ilyen csatlakozásban két (vagy több) résztvevő találkozik, és nem közömbös, hogy egy állam és lakossága milyen adott-ságokkal, történelmi előzményekkel, milyen társadalomlélektani állapotban jut el az EGK, az EK, az EU küszöbére. Az sem mindegy, hogy maga a befogadó nagyobb közösség a csatlakozás pillanatában éppen milyen állapotában van, netán milyen bajokkal küszködik. Ezek a tényezők ugyanis, és a magyar kutató a vizsgált gyakorlatban itthon ezzel igazán most szembesül, további évtizedekre meghatározzák vagy legalábbis erősen befolyásolják az adott ország előrehaladását (néha csalódásait, bizonytalankodásait) immár benn, az integrált közösségben is. A szerző dolgát nehezíti bizonyos folyamatok viszonylagos kronológiai közelsége, befejezetlensége, a történelmi távlat hiánya; megkönnyíti viszont jogi, politológiai végzettsége és történelmi ismeretei, nyelvtudása, meglehetősen nagy helyszíni tapasztalata, szakmai kapcsolatai.

* SZILÁGYI István: *Portugália és Spanyolország. Történelem és politika a 20. században*. Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány, Veszprém, 2006. 292 p.

¹ SZILÁGYI István: *Demokratikus átmenet és konszolidáció Spanyolországban*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1996. 238 p.

A túlnyomórészt az ibériai országok külkapcsolatait tárgyaló, de belpolitikai felépítésüket és működési módjukat is bemutató kötet három részre tagolódik. Az első *Spanyolország utóbbi évtizedekben megtett útját* ábrázolja szinte a máig, ahol szükséges, hosszabb történelmi visszatekintésekkel. A második *Portugália legújabb történetébe* és európai betago­lódásába vezet be, bizonyítva, hogy (kevésbé átütő sikerei dacára) ez az ország sem tartozik a világpolitika passzív vagy jelentéktelen szereplői közé, különösen egykori brazil és portugál-afrikai kapcsolatainak korszerű formában való újraépítése után. A harmadik a két országot *a nemzetközi kapcsolatok szélesebb rendszerébe* igyekszik beilleszteni.

Már az első, spanyol rész is szélesebb kitekintést nyújt, mint hogy csu­pán az európai betago­lás szakaszait követné. Részletes felvilágosítást kaphatunk benne a spanyol *NATO-csatlakozás* fázisairól és természetéről, a lépés belpolitikai összefüggéseit is bevonva a vizsgált tényezők közé. Spanyol „sikertörténetként” írja le az *európai gazdasági közösség­ekhez* való csatlakozás előkészítését, lebonyolítását és talpraesett kihaszná­lását. Mindeközben a külpolitika más irányait, például a spanyol–por­tu­gál viszony évszázadok óta mindig kényes tényezőjét is tárgyalja. Érdekesen és tanulságosan mutatja be azt, hogyan hatott a külpolitikai koncepciók alakulására az 1981-es, az 1982-es, majd az 1996-os *kormán­y­váltás*, hogyan érvényesült a kormányra jutott pártok olykor élesen eltérő szemléleti kiindulópontjai dacára egyfajta nemzeti konszen­zus az ország érdekeinek szolgálatában.

Fontos, hogy Szilágyi érzékelteti: az ország gyorsan túllépett azon, hogy befogadott „szegénygyerekek” tekintsék a közösségekben. Hama­rosan nemcsak színhelye és tárgya lett az EU egyes fontos eseményei­nek, hanem (mint például az unió mediterrán kapcsolatait szorgalma­zó, 1995-ben spanyol kezdeményezésre indult „barcelonai folyamat” esetében) önálló célokat kitűző mozgatója is ezeknek. Ez megfelel annak a kívánságának, hogy a térség egyik legnagyobb területű és lakosságú államaként az őt megillető középhatalmi szerepet játssza a földrészen. Arról is szó van, hogy nagy késést kellett behoznia. A Franco-diktatúra éveinek paradoxona volt, hogy az országnak igen jó kapcsolatai voltak az Egyesült Államokkal, a hagyományok okán elég jók a latin-amerikai országokkal, köztük Kubával is, kifejezetten szívélyesek a legtöbb arab országgal, eközben Európa integrált közösségei, a rendszer születési hi­báit (a német–olasz dajkák emlékét) szem előtt tartva, tisztes távolság­ban tartották maguktól az elsősorban éppen ezen a földrészen sokra hi­vatott országot. Ez az állapot kisebb lépések után csak a demokratikus átmenet éveiben oldódott és tett lehetővé szívélyes kapcsolatokat.

Az ilyen kis lépések Szilágyi nyújtotta leírásai közül kiemelkedik az 1970. októberi, az Európai Közösségek Tanácsa és Spanyolország kormánya által aláírt, a Franco-diktatúra ideje alatt elért legjelentősebb gazdasági közeledést jelentő „preferenciális megállapodás” ábrázolása. Ezt a rangos történeti irodalom is többnyire mellőzi, vagy értelmezés nélkül egyszerűen megemlíti. Szilágyi egyrészt világossá teszi, hogy az EK országai „politikai megfontolások miatt hátrítottak el, vagy terelték mellékvágányra a Franco-kormányzat csatlakozási kezdeményezéseit”. Másrészt – joggal – mégis áttörésként értékeli a megállapodást, amely két szakaszban volt hivatott szélesíteni az EK és Spanyolország kereskedelmi kapcsolatait. Mint leírja, a végrehajtás megrekedt az első, kölcsönös, de a spanyol fél számára szerényebb engedményeket jelentő szakaszban, mert Franco halála és az első szabad választás (1977 júniusa) után már maga a csatlakozás került napirendre. Addigra viszont létrejött az intézményes érintkezés mechanizmusa, amely hordozhatta a későbbi, ennél jóval kiterjedtebb kapcsolatokat. Nincs módom itt felsorolni mindazokat a kérdéseket, amelyekben a kötet a szokottnál jóval részletesebb leírást ad az 1960 és 2000 közötti mozgalmas évtizedek egy-egy speciális eseményéről. Ezek egyike a preferenciális megállapodás rövidsége dacára igen adatgazdag ismertetése.

Érthetően különleges jelentőségű Szilágyi számára a *Spanyolország és Latin-Amerika országai közötti kapcsolatok* értelmezése. Ez, mint tudjuk (s amint a könyvből is kiderül), sokágú érdekviszony. A spanyol gazdasági és kulturális expanzió egyik legfontosabb iránya, Európa számára egyfajta híd, amely az e téren kétségkívül legilletékesebb állam közvetítésével erősíti az EU közép- és dél-amerikai kapcsolatait és versenypozícióit, egyes esetekben (Chile, Mexikó) a társult tagságig is eljutva, nem utolsósorban pedig a spanyol és portugál nyelvű országok közös problémáit napirenden tartó évenkénti „ibero-amerikai csúcsertekezletek” kezdeményezője és hordozója. Mostanában divat ezeket (elsősorban a világsajtó, nem pedig monográfiák lapjain) üres ceremoniális fórumnak nyilvánítani, mivel nem hoznak világrengető döntéseket. A valódi elemzők, köztük Szilágyi, jól tudják, hogy ez eleve nem tartozott célkitűzéseik közé. Egyrészt a spanyol nyelv(ek) és az általuk hordozott kultúra nemzetközi szerepének rohamos növekedése indokolja őket. Másrészt a valóban nagy horderejű „ibero-amerikai” döntések természetesen falakon kívül születnek. Ilyen az immár önállósodott spanyol nagytőkének az offenzívája, amely – korántsem súrlódások nélkül – lassacskán átrajzolja a szubkontinens világgazdasági kapcsolatrendszerét.

Lehengerlő Szilágyi *alkotmánytörténeti jártassága*. Spanyol vonatkozásban ez nem gyerekjáték: csak a 19. században kilenc alaptörvény szü-

letett, a „nonnata” (be nem vezetett) alkotmányokat is számítva. Ha nem vesszük figyelembe az 1917-es „parlamenti gyűlés” történelmi jelentőségű tervezetét, a 20. században csak kettő, az 1931-es és az 1978-as, de ezek jelentősége óriási. Több mint fél tucat „szerves” törvényt (*LEY orgánica*) bocsátott ki Franco tábornok is, aki ezeket „alkotmányos törvényekként” fogta föl. Ha ezekhez hozzászámítjuk az alaptörvények alig megszámlálható kisebb-nagyobb módosításait, néma kalapemeléssel kell köszöntenünk azt az embert, aki ebben a dzsungelben kiismeri magát. Különösen csillogatja érényeit, amikor az 1978-as alkotmánynak az Autonóm Közösségekkel (így nevezik ma a régiókat) kapcsolatos döntéseit magyarázza és részletezi. Ezek után azt is megengedheti magának, hogy némely vonatkozásban kritikusan nyúljon a bizonyos fokig a mai demokratikus alkotmány előképének tekinthető *1931-es alkotmány* szövegéhez. (Nem ő az első.) Mégis, úgy érzem, itt legjobb érényei viszik kissé félre. Elismeri, hogy az 1931. december 9-én elfogadott alkotmány megalkotói „tizenhárom, korlátozott önkormányzatisággal rendelkező régióra osztották az országot. Nem tettek azonban említést a baszk, a gallego és a katalán kisnemzetekről, amelyeket szintén régióknak minősítettek.” Ezt Szilágyi úgy értékeli, hogy „minden demokratikus jellege ellenére e reform is a centralista felfogást, az egységes nemzeti állam hagyományos koncepcióját képviselte”. (24.)

Úgy érzem, a kérdés ilyen felvetése nem eléggé életszerű annak a *for-dulatos eseményesorozatnak* a jellemzésére, amely az 1931-es alkotmánynak ebből a paragrafusából bontakozott ki. Egyetértek a szerzővel abban, hogy az alkotmány nem adott igazán erőteljes impulzust a régiók – valamennyi régió – autonóm fejlődéséhez, még kevésbé írta ezt elő. Bizonyára jobb lett volna, ha megteszi – Franco tábornoknak pár év múlva nehezebb lett volna az autonómia leghalványabb gondolatát is visszakényszeríteni a katakombákba. Ám kinyitott egy kaput, amelyen át nyíltan és törvényesen elindulhattak azok, akik ezt igazán ambicionálták. És ezek éppen a félsziget kisebb nemzeteinek politikai erői voltak. Alig több mint egyéves előkészítés után, 1932. szeptember 21-én Niceto Alcalá Zamora köztársasági elnök már kihirdette a parlament által jóváhagyott Katalán Statútumot,² amelynek autonómia-felfogása korántsem nevezhető korlátozottnak. Rövidesen megalakult Katalónia önálló képviselői szerve, a Generalitat, élén Francisco Maciá elnökkel, és ennek végrehajtó szerve, a kormány. Megkezdődött a baszk és a galle-

² *Estatuto de Cataluña*. In: María Carmen GARCÍA-NIETO–Javier M. DONÉZAR: *Bases documentales de la España contemporánea*. 8. k. La Segunda República [1] 1931–1936. Guadiana, Madrid–Barcelona, 1974. 298–305.

go autonómia előkészítése is. 1933. november 5-én a Baszk Statútum tervezetét tartományi népszavazás hagyta jóvá, 84%-os többséggel.

Azt azért el kell ismerni, hogy az autonómiafolyamat útját, kivált a baszk esetben, egyes republikánus és szocialista politikusok kételyei is gátolták. Maguk az érdekeltek is lassították, akkori felfogás szerint teljesíthetetlen követeléseikkel. A legfőbb mégis az, hogy az előrehaladást *szerecsétlen véletlenek, kronológiai egybeesések kísérték*. Ezek egyikeként két héttel a győztes népszavazás után, 19-én az országos parlamenti választáson hiába nyerte el a Baszk Nacionalista Párt a 17 baszkföldi körzetből 12-ben a mandátumot, országosan a jobbközép és a jobboldal győzött, amely befagyasztotta a republikánusok által elindított autonómiafolyamatot. (Katalóniában ezt már nem tudták megtenni, ebből keletkezett az 1934 októberében robbanáshoz vezető feszültség Madrid és Barcelona között.) A gallego statútumot csak 1936. június 28-án hagyta jóvá a tartomány lakosainak túlnyomó többsége. Ám ez volt az egyik első terület, amelyet a köztársaság ellen néhány hét múlva, július 18-án fölkeltek katonák elfoglaltak, így ez az önkormányzat egyetlen napig sem létezhetett. Október 1-jén viszont a republikánus Cortes jóváhagyta a Baszk Statútumot. 7-én, a polgárháború kellős közepén, a híres guernicai tölgy alatt megalakult Euzkadi első autonóm köztársasági koalíciós kormánya, a kereszténydemokrata José Antonio Aguirre vezetésével.³ Ez is az 1931-es alkotmány történelmileg nagyon is életképesnek bizonyult gyermeke volt.

Ha tehát az autonómiafolyamat valóban létező '30-as évekbeli korlátaira utalunk, ezek okaként nem célszerű általában „a köztársaság” és alkotmánya fogyatékoságait feltüntetni, hiszen *ez nem elvont jogi kérdés volt, hanem mindennapi harcok tárgya*. Kimenetelét is ezek a küzdelmek döntötték el, utóbb közel 40 évre az önkormányzat rovására. Szerencsére az autonómatörekvés túlélte a negyvenéves hibernációt, hogy éppen mostanság csattogtathassa megélesített fogait-karmait, az autonómia ma is virulens ibériai ellenfeleinek nagy rémületére, egyfajta (a spanyol történelemben nem előzmény nélküli) föderalizmus elemeit csempészve bele az erre formálisan még föl nem készített írott alkotmányosságba.

Ha a spanyol fejezetekről azt mondjuk, hogy számos ponton *bővítik ismereteinket, a portugál részeknél a fordítottját* állapíthatjuk meg. E téren a magyar olvasóközönség, részben még a tájékozottabb része is, valójában csak foltokat ismer, ezek köré kell szilárd alapismereteket építeni. Szilárd

³ Fernando García de Cortázar–José Manuel Azcona: *El nacionalismo vasco*. Historia 16, Madrid, 1991. 88–89.

gyi egyike azoknak, akik ezt hosszabb ideje, módszeresen végzik. Szét-szórta megjelent írásai bizonyos vonatkozásokban az egyetlen támpontot kínálják.⁴ Nem véletlen, hogy ennek a résznek a végén kronológiát, illetve az 1974 és 1991 közötti lisszaboni kormányokról készített jegyzéket is beiktat, mintegy idegenvezetőként az alig ismert történelem útján.⁵

A portugál tanulmányok kevésbé alkotnak egységes szövedéket, de ezt az olvasó, ha elmélyed bennük, meg fogja bocsátani Szilágyinak. Az első közülük avval tűnik ki, hogy indításként történelmi áttekintéssel mutatja be az ország sajátos kapcsolódását Európa folyamataihoz. A fél-szigeten belüli rivalizálás ugyanis az országot évszázadokig nagymértékben elrekesztette Európától. Így figyelme és törekvései elsősorban „az anyaországnál sokszorosan nagyobb és gazdagabb gyarmatbirodalma” felé irányultak.

Ebben a tanulmányban egy kétségkívül még az 1960-as években is az európai félperifériához tartozó ország integrációs pályarajza fogalmazódik meg. Antonio de Oliveira Salazar – mint Szilágyi írja – már 1962-ben kérte országa felvételét az Európai Gazdasági Közösségbe. Ehhez képest az 1986-os bebocsátás rendkívül távolinak tűnik. A szerző érdeme, hogy gazdasági szempontból a korábbinál jóval alaposabban írja le, mi történt a két, egymástól huszonnégy évi távolságban lévő időpont között. Bizonyára hasznos lett volna, ha a századvégen EU-felvételre váró országok politikusai emlékeztek volna arra, milyen problémákat okozott korábban az erősen agrárjellegű Portugáliának vagy Görögországnak a mezőgazdasági piacukat féltő tagállamok, például Franciaország kormányainak az ellenállása. Ezt annál inkább megtehették volna, mert a belépés tapasztalatait, mint ezt Szilágyi ismerteti, a spanyol és a portugál szakértők közös memorandumban foglalták össze. (137.) Nem érdektelen az a megállapítása sem, hogy a portugál külpolitikának – már a késői salazarizmus korában is – az atlanti és az európai elkötelezettség mellett egy harmadik privilegizált célja is volt (és van). Ez a „luzitán egység” megteremtése, vagyis az egykori gyarmatbirodalom és az anyaország megkülönböztetett kapcsolatának az ápolása (még ha erre az 1974-es forradalom előtt és ma merőben eltérő módszerekkel törekszik is). Figyelmeztető jel az is, milyen gondosan kellett kiépíteni az európai kapcsolatok sikeres alakításához szükséges intézményhálózatot. A végén még

⁴ Lásd például SZILÁGYI István: *A portugál modell*. Osiris kiadó, Budapest, 2000.

⁵ Itt mutatkozik meg, milyen kár, hogy annak idején nem öltötte publikáció formáját PÁNDI Lajos *Társadalmi-politikai harcok Portugáliában 1961–1976* című, nagy horderejű kandidátusi értekezése. (Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen, 1985.)

az is előkerül: milyen problémákat okoz Portugáliának az EU keleti bővítése az európai strukturális alapokból neki jutó pénzforrások csökkenése, illetve a mezőgazdasági verseny fokozódása révén.

Sajátos eleme a kötetnek a Ramalho Eanes portugál köztársasági elnök különös karrierjéről szóló tanulmány. Valójában Szilágyi itt a látogatnál kevésbé „perszonális” problémát világít meg olyan módon, hogy tévedésből akár hazai aktualitást is tulajdoníthatnánk neki. Ha szabad értelmezni a leírását, arról van benne szó, hogy a jól kikalapált alkotmány keretében egy erős (vagy ambiciózus) egyéniség hogyan tudja közjogilag pontosan körülhatárolt jogkörét „faltól falig”, netán kissé még azon túl is érvényesíteni. Eközben megismerjük egy új demokrácia mintaszerűen kiegyensúlyozott (persze ettől még csendes és kevésbé csendes hatalmi harcoktól nem mentes) intézményrendszerét.

A harmadik portugál tanulmány is – bizonyos mértékig – olyan, mintha „a lányomnak mondom, hogy a menyem is értsen belőle” magyar szó-lása elevenedne meg benne. Ez az országon belüli régiók kialakításának (pontosabban ki nem alakulásának) történelmi és aktuális okaira világít rá. Portugália határait nyolc évszázaddal ezelőtt jelölték ki, és máig nem változtak lényegesen. A lakosság jó része és a konzervatív politikai erők ellene voltak a tagolásnak, s ezt népszavazás is elutasította. A legtöbb tervezet nyolcregiós felosztásról szólt. Az ellenállás nyomán azonban a régiók csupán tervezőegységekként jöhettek létre (ez az európai támogatásokhoz való hozzájutás követelményei miatt elkerülhetetlen volt), de tényleges intézkedési joguk nincs. A mai régiók közül csak kettő, az Azori- és a Madeira-szigetek körzete számít (már 1976, az alkotmány elfogadása óta) „autonóm” régiónak, a többit csak az „adminisztratív” jelző illeti meg. (Az alsóbb szintű önkormányzatok autonómiája mintaszerű.) Ebben a fejezetben Szilágyi, udvariassági gesztusként, helyenként jegyzetekben magyarázza nekünk, történészeknek, az EU-ban a regionalitással kapcsolatban kidolgozott fogalomrendszert. Köszönet neki, nem volt felesleges.

A kötet egy további témaköre a két tárgyalt országnak a világban, Európában és különféle „virtuális terekben” elfoglalt helyzetét világítja meg, jelentős történelmi, eszme- és kultúrtörténeti kiterőekkel. Már az első alcím elgondolkodtató: *A demokratikus Spanyolország és Portugália „birodalmi” politikája*. Nézünk jobbra, nézünk balra a világtérképen, és nem látjuk a birodalmakat. Ne felejtjük azonban (Szilágyi ezt nem is hagyja), hogy ezek évszázadokon át fennálltak. Ezáltal mély gazdasági, politikai, nyelvi és kulturális nyomokat hagytak mind az anyaországok, mind hajdani külbirtokaik lakosságában, településeik külső

képében, irodalmában, vallási életében, politikai gondolkodásában, lelkialkatában, rokonszenv- és ellenszenvrendszerében. Ennek felel meg Szilágyinak az a megállapítása, hogy Spanyolország hovatovább „kulturális nagyhatalomként” jelenik meg a világban, Portugália pedig „Brazília és volt afrikai gyarmatai körében szervezte újjá és nyerte vissza szellemi-politikai befolyását”. Egy újabb tanulmány azzal kapcsolódik ehhez a témakörhöz, hogy megvizsgálja: a két ország milyen szerepet vállal az EU „harmadikvilág-politikájában”. Egyetlen száraz statisztikai adat is elegendő hozzá, hogy ezt ne tekintsük se túlzásnak, se álproblémának: az ezredfordulón Spanyolország a latin-amerikai tőkebefektetések terén, 52%-os arányával, megelőzte az Egyesült Államokat. (254.)

Az utolsó tanulmány korunk nagy dilemmáját, *a nemzeti szuverenitás és a globalitás összefüggéseit* járja körül, a pireneusi (és a kelet-közép-európai) országok és népeik számára a közbülső, európai szintet is közbeiktatva. A szerző az utóbbi két szint meghatározó befolyását hangsúlyozva állapítja meg, hogy az állam (nemzetállam) egyelőre mégis nélkülözhetetlen és megkerülhetetlen szereplője marad a nemzetközi viszonyoknak, mint olyan tényező, amelynek szerepe van a nagyrégiós és a globális szabályozás kialakításában, „lefordításában” az egyes országok „nyelvére”, érvényesítésükben, kodifikálásukban. Emellett az EU-ban nagy szerepet játszó szubszidiaritás, a döntések felesleges központosításának elhárítása elvi szempontból is megköveteli, hogy bizonyos ügyek egészükben vagy részükben nemzeti hatáskörben maradjanak. Ezekre vonatkozólag magasabb szinteken csak ajánlások születnek. Ebben a fejezetben, mint korábban is, bőven él a szerző a komparatív célzatú magyar példák fölvonultatásával.

Szilágyi István kötete megerősít bennünket abban, amit eddig is tudtunk vagy tudni véltünk. Ám sokkal inkább szembesít azzal, amit nem tudtunk vagy nem egészen jól tudtunk. Sikeresen kapcsolja össze a két dél-európai ország közelmúltját a sok évszázados történelmük során létrejött viszonyok, kapcsolatrendszerek hosszú távú következményeivel. Fő tanulsága talán az (ezért a megállapításért magamnak kell vállalnom a felelősséget), hogy az ember annál jobban képes megérteni országát múltbeli fejlődését és jelenkori problémáit, minél több más esetet vizsgál meg a maga egészében és részleteiben.

A három nagy tematikus egység után bő bibliográfiákat is kapunk, amelyek a mai internetes korban a Szilágyi által tárgyalt témák vizsgálatához nagyvonalú támogatást nyújtanak.